

LBRIS

We know
books

Tratat de gramatică a Limbii Române

Corneliu Dimitriu

1

Morfologia

INSTITUTUL EUROPEAN
1999

Cuprins

Notă	
În loc de prefață	I-III
I. Generalități în legătură cu gramatica (1-2)	
§ 1. Definiția gramaticii; felul gramaticii practicate; secțiunile gramaticii clasice	1
II. Morfologia (3-54)	
§ 2. Definiția <i>morfologiei</i>	3
§ 3. Criteriile de identificare a celor zece părți de vorbire admise de gramatica clasică	5
§ 4. Criteriul semantic	8
§ 5. Criteriul morfologic: generalități privitoare la categoriile gramaticale din limba română	12
§ 6. Conținutul și forma categoriilor gramaticale de gen, număr, caz, persoană, comparație, diateză, mod și timp	13
§ 7. Structura morfologică a cuvântului; tipuri de flexiune	28
§ 8. Clasificarea cuvintelor după criteriul morfologic	36
§ 9. Criteriul sintactic (funcțional)	37
§ 10. Părțile de vorbire – clase semantico-gramaticale	44
§ 11. Părți de vorbire sintetice, perifrastice și cu determinare obligatorie	46
§ 12. „Convenabilitatea” părților de vorbire clasice	51
III. Clasa substantivelor (55-143)	
§ 13. Definiția substantivelor	55
§ 14. Proveniența substantivelor	63
§ 15. Substantive comune și substantive proprii	68
§ 16. Structura morfologică a substantivelor comune – generalități; radicalul	70
§ 17. Desinențele substantivelor comune	73
§ 18. Articolul hotărît la substantivele comune	83
§ 19. Substantivele proprii – generalități	85
§ 20. Structura morfologică a substantivelor proprii – radicalul	100
§ 21. Structura morfologică a substantivelor proprii – aspectele opozabile	103
§ 22. Sistemul flexionar al substantivelor proprii	112
§ 23. Declinările (clasele de flexiune) ale substantivelor comune	116
§ 24. Categoria gramaticală a genului la substantiv	121
§ 25. Categoria gramaticală a numărului la substantiv	129

§ 26. Categoria gramaticală a cazului la substantiv și funcțiile sintactice ale acestei părți de vorbire	132
---	-----

IV. Clasa articolelor (144-183)

§ 27. Articolul este convenabil să fie considerat parte de vorbire de sine stătătoare ...	144
§ 28. Definirea și clasificarea articolelor	159
§ 29. Articolul hotărît	162
§ 30. Articolul nehotărît	168
§ 31. Articolul posesiv-genitival	171
§ 32. Articolul adjectival (demonstrativ)	179

V. Clasa adjectivelor (184-223)

§ 33. Definirea și clasificarea adjectivelor	184
§ 34. Cantitatea de adjective românești și proveniența lor	186
§ 35. Gruparea adjectivelor după „formă”; structura morfologică a adjectivelor ...	188
§ 36. Categoria gramaticală a comparației la adjective	195
§ 37. Clase de flexiune ale adjectivelor românești	216
§ 38. Funcțiile sintactice ale adjectivelor	222

VI. Clasa pronomelor și adjectivelor pronominale (224-303)

§ 39. Definirea și clasificarea pronomelor și adjectivelor pronominale	224
§ 40. Pronumele personale propriu-zise	236
§ 41. Pronumele personale de politețe	254
§ 42. Pronumele personale reflexive	258
§ 43. Adjectivele pronominale personale de întărire	263
§ 44. Pronumele și adjectivele pronominale personale posesive	267
§ 45. Pronumele și adjectivele pronominale nepersonale demonstrative	279
§ 46. Pronumele și adjectivele pronominale nepersonale relative	285
§ 47. Pronumele și adjectivele pronominale nepersonale interogative	295
§ 48. Pronumele și adjectivele pronominale nepersonale nehotărîte	299

VII. Clasa numeralelor și adjectivelor numerale (304-395)

§ 49. Numeralul și adjectivul numeral este convenabil să fie admise ca parte de vorbire de sine stătătoare; definirea și clasificarea numeralelor și adjectivelor numerale	304
§ 50. Numeralul și adjectivul numeral cardinal	308
§ 51. Numeralul și adjectivul numeral distributiv	313
§ 52. Numeralul și adjectivul numeral colectiv	315
§ 53. Numeralul fracționar	317
§ 54. Numeralul iterativ	318

§ 55. Adjectivul numeral multiplicativ	319
§ 56. Numeralul și adjectivul numeral ordinal	320

VII. Clasa verbelor (326-695)

§ 57. Definirea verbelor	326
§ 56. Insuficiența verbelor – opinii	329
§ 59. Comentarea opiniilor privitoare la insuficiența verbelor – privire de ansamblu; verbe în îmbinări libere și în îmbinări stabile de cuvinte	336
§ 60. Comentarea opiniilor în legătură cu insuficiența verbelor – terminologia privind problema tranzitivității	338
§ 61. Comentarea opiniilor în legătură cu insuficiența verbelor – terminologia privind problema atribuirii verbelor la persoane gramaticale	345
§ 62. Comentarea opiniilor în legătură cu insuficiența verbelor – terminologia privind problema funcțiilor verbelor	348
§ 63. Propunere de clasificare a verbelor – «semantica» și «gramaticalitatea» valențelor	349
§ 64. Propunere de clasificare a verbelor – topica valențelor	352
§ 65. Propunere de clasificare a verbelor – valențe obligatorii și valențe facultative ..	355
§ 66. Prima etapă a clasificării verbelor din punctul de vedere al valențelor obligatorii: clasele și subclasele	366
§ 67. A doua etapă a clasificării verbelor din punctul de vedere al valențelor obligatorii: numărul valențelor obligatorii din prima subclasă din clasa B (verbe-predicat)	372
§ 68. A doua etapă a clasificării verbelor din punctul de vedere al valențelor obligatorii: a doua subclasă din clasa B (verbele copulative)	378
§ 69. A doua etapă a clasificării verbelor din punctul de vedere al valențelor obligatorii: a doua subclasă din clasa B (verbele semiauxiliare)	396
§ 70. A doua etapă a clasificării verbelor din punctul de vedere al valențelor obligatorii: a doua subclasă din clasa B (verbe în perifrazele verbale)	424
§ 71. A doua etapă a clasificării verbelor din punctul de vedere al valențelor obligatorii: a treia subclasă din clasa B – subclasă conținând verbe-predicat (numărul valențelor obligatorii ale acestor verbe și funcțiile sintactice consumatoare ale valențelor obligatorii)	426
§ 72. Privire de ansamblu asupra propunerii de clasificare a verbelor – <i>schema nr. 2</i> ...	427
§ 73. Funcționalitatea verbelor: verbele predicative; verbele nepredicative – <i>auxiliarele</i>	432
§ 74. Funcționalitatea verbelor: verbele nepredicative – <i>copulativele, semiauxiliare și verbele din perifraze verbale</i>	441
§ 75. Conjugările (clasele formale) ale verbelor	447
§ 76. Structura morfologică a verbelor: <i>radicalul</i>	459

§ 77. Structura morfologică a verbelor: <i>flectivul</i>	476
§ 78. Categoriile gramaticale ale verbelor	483
§ 79. Categoria gramaticală a diatezei – opinii	484
§ 80. Critica opiniilor privitoare la categoria gramaticală a diatezei și punctul de vedere propriu	497
§ 81. Diateza activă	506
§ 82. Diateza pasivă	513
§ 83. Diateza reflexivă	521
§ 84. Diateza reciprocă	523
§ 85. Diateza impersonală	533
§ 86. Categoria gramaticală a modului – opinii	536
§ 87. Definirea și clasificarea modurilor	545
§ 88. Modul indicativ	549
§ 89. Modul conjunctiv	551
§ 90. Modul condițional-optativ	553
§ 91. Modul prezumtiv	558
§ 92. Modul imperativ	564
§ 93. Modul infinitiv	571
§ 94. Modul gerunziu	589
§ 95. Modul participiu	599
§ 96. Modul supin	617
§ 97. Categoria gramaticală a timpului	626
§ 98. Timpurile indicativului	638
§ 99. Timpurile conjunctivului, condițional-optativului, prezumtivului și infinitivului	659
§ 100. Categoriile gramaticale de persoană și număr la verb	692
§ 101. Privire de ansamblu asupra sistemului de mărci pentru categoriile gramaticale ale verbului – <i>schema nr. 3</i>	695

IX. Clasa **adverbelor** (696-746)

§ 102. Definirea și clasificarea adverbului	696
§ 103. Proveniența adverbelor	699
§ 104. Clasificarea adverbelor după <i>formă</i>	712
§ 105. Clasificarea adverbelor după <i>informație</i>	713
§ 106. Clasificarea adverbelor după <i>flexiune</i>	730
§ 107. Funcțiile/nonfuncțiile adverbelor	739

X. Clasa **prepozițiilor** (747-768)

§ 108. Definirea și clasificarea prepoziției	747
§ 109. Funcțiile prepozițiilor	756

XI. Clasa conjuncțiilor (769-807)	
§ 110. Definirea și clasificarea conjuncției	769
§ 111. Funcțiile conjuncțiilor; conjuncțiile <i>coordonatoare</i>	776
§ 112. Funcțiile conjuncțiilor; conjuncțiile <i>subordonatoare</i>	795
§ 113. Funcțiile conjuncțiilor; conjuncțiile <i>mixte/intermediare</i>	802

II. Clasa interjecțiilor (808-820)

§ 114. Definirea și clasificarea interjecției	808
§ 115. Funcționarea interjecțiilor	815

**Anexă: NIL NOVI SUB SOLE – În problema ortografiei
românești actuale (821-847)**

§ 1. Limba română scrisă cu alfabet chirilic	823
§ 2. Înlocuirea alfabetului chirilic cu alfabet latin (I)	827
§ 3. Înlocuirea alfabetului chirilic cu alfabet latin (II)	829
§ 4. Ortografia Academiei până în 1989	831
§ 5. «Îndreptările» aduse ortografiei românești după 1989	836
§ 6. Valoarea «îndreptărilor» aduse ortografiei românești după 1989	839
§ 7. Perenitatea «îndreptărilor» aduse ortografiei românești după 1989	846

I

GENERALITĂȚI în legătură cu *gramatica*

§1. Termenul *gramatică* (< lat. *grammatica* < gr. *grammatiké*) are sensuri variate: „știință a literelor” sau „arta de a citi și de a scrie”, din punct de vedere etimologic; știință completă a limbii, cuprinzând fonetica și fonologia, lexicologia și semantica, morfologia și sintaxa¹ etc; în lucrarea de față, *prin gramatică înțelegem știința care are ca obiect flexiunea cuvintelor și îmbinarea acestora în unități sintactice*. Gramatica pe care o practicăm este de tip clasic actualizată prin cercetări recente, astfel încât „sistemul” imaginat să permită o analiză fără rest și să elimine – în limitele posibilului – inconsecvențele și contradicțiile²; cunoștințele gramaticale sînt organizate în două secțiuni (interdependente și nu întotdeauna net delimitate una de alta³) care corespund la două nivele ale limbii: **morfologia**, care are în vedere *nivelul flexiunii*, aceasta din urmă fiind cerută de necesitățile constituirii unităților sintactice; **sintaxa**, în care este vizat *nivelul unităților sintactice*, acestea în principiu nepunându-se constitui în afara flexiunii cuvintelor.

Subliniem faptul că, fiind taxinomică, gramatica de față – destinată vorbitorilor de limbă română – se preocupă în mod special de clasificarea elementelor de limbă

¹ Vezi în acest sens Al. Graur, S. Stati, Lucia Wald, *Tratat de lingvistică generală*, București, 1971 [=TLG], p. 278 sqq.; Jean Dubois, H. Mathé Giacomo, Louis Guespin, Christiane Marcellesi, Jean-Baptiste Marcellesi, Jean-Pierre Mével, *Dictionnaire de linguistique*, Librairie Larousse, Paris, 1994 [=DDL], s.v. *grammaire*; Georges Mounin, *Dictionnaire de la linguistique*, Presses universitaires de France, Paris, 1974, [=MDL], s.v. *grammaire* ș.a.

² Sursa acestei aprecieri este Louis Hjelmslev, *Prolégomènes a une théorie du langage*, Les éditions de Minuit, Paris, s.a.; „Descrierea trebuie să fie noncontradictorie, exhaustivă și cît mai simplă. Exigența de noncontradicție domină descrierea exhaustivă, iar exigența de descriere exhaustivă o domină pe cea de simplitate” (p. 19).

³ Pentru acest lucru, precum și pentru relațiile dintre gramatică luată global și alte nivele ale limbii (cum ar fi cel fonologic, cel semantic etc), vezi mai departe clasificarea cuvintelor în părți de vorbire, tipurile de flexiune, categoria gramaticală a cazului, categoria gramaticală a diatezei ș.a.m.d.

IBDIS | We know
 avute în vedere, tinzînd spre realizarea unor „clase” **exacte**; atunci cînd, însă, acest țel nu poate fi atins în stadiul actual al cercetărilor – ceea ce se întîmplă de multe ori –, exactitatea relativă a „claselor” este motivată prin comentarii. La problemele controversate, se prezintă și se comentează diversele puncte de vedere, astfel încît opinia noastră nu apare ca un datum, ci rezultă în mod normal din analiza întreprinsă. Procedînd astfel, cititorul este invitat să judece singur realitățile lingvistice și să interpreteze teoriile gramaticale, prezenta lucrare constituind un stimul în această privință. Tratatul de gramatică a limbii române nu este normativ și în consecință nu recomandă anumite realizări ale formelor și funcțiilor în detrimentul altora, „pledoaria” în favoarea a ceea ce s-a impus în limba literară modernă constituind-o mai ales exemplele, care de obicei sînt din literatura frumoasă, cu începere de pe la mijlocul secolului trecut și pînă în zilele noastre, cele mai multe din poezia lui Eminescu ⁴

⁴ În recenzia la volumul de *Morfologie* din 1979 (vezi *nota autorului*), Gabriela Pană Dindelegan ne reproșează – în consens cu *epoca* – faptul că „lipsesc cu desăvîrșire exemplele de limbă *actuală* [sublinierea noastră, C.D.], ultimele, ca dată de apariție, fiind cele din Goga, Blaga, Camil Petrescu...” (SCL, XXXI, 1980, nr. 3, p. 325). Considerăm, însă (chiar dacă prin aceasta continuăm să o nemulțumim pe recenzentă), că – avînd în vedere marea rezistență la timp a morfologiei (vezi §2) și faptul că la *Sintaxă* sînt exemple și din George Bacovia, George Călinescu, Nichita Stănescu, Marin Preda ș.a. – o gramatică în care este vizată *epoca modernă a limbii române literare* se poate baza pe texte preluate din *marile valori ale literaturii române moderne*.

II

MORFOLOGIA

§2. **Morfologia**, ca secțiune a gramaticii în care se studiază flexiunea cuvintelor⁵, reprezintă partea cea mai stabilă a unei limbi în general și a limbii române în special: „cu extrem de puține și de neînsemnate excepții – afirmă Iorgu Iordan⁶ – se poate spune că morfologia românească este identică cu cea latinească”. Interpretând această afirmație, apreciem că limba română moștenește din latină esența morfologiei, și anume, conținutul categoriilor gramaticale (genul, numărul, cazul, comparația, persoana, diateza, modul, timpul), care este întotdeauna latinesc, sistemul de mărci pentru conținutul categorial fiind sau moștenit din latină (aproape toate desinențele substantivale, supletivismul unor forme pronominale și verbale, sufixele unor timpuri ale verbelor etc), sau dezvoltat pe terenul limbii române din elemente care cu abateri nesemnificative sînt de proveniență latină (verbele auxiliare pentru unele moduri și timpuri, adverbele flectiv pentru comparație, conjuncția-flectiv *să* pentru conjunctiv etc). Evoluția de la latină la româna literară modernă, însă, a dus și la apariția anumitor deosebiri în realizarea unor aspecte opozabile de la unele categorii gramaticale. De exemplu, la opoziția cazuală, în latină existau șase „forme”, din care – prin dispariția ablativului – româna păstrează numai cinci (nominativul, genitivul, dativul, acuzativul, vocativul); comparativul și superlativul se realizau sintetic în latină (cu sufixele *-ior*, *-ius* și, respectiv, *-issimus*, *-issima*, *-issimum* etc), în timp ce în română acestea sînt – cu extrem de puține excepții – analitice (au în structura lor adverbele-flectiv moștenite din latină *mai*, *foarte* etc); conjunctivul latinesc avea patru timpuri (prezentul, imperfectul, perfectul, mai mult ca perfectul), față de cel românesc, unde există numai două (prezentul și perfectul)⁷ ș.a.m.d.

⁵ Pentru definirea morfologiei în funcție de *flectiv* (cuvîntul fiind considerat ca o *unitate derivată*), vezi I. Coteanu și col., *Limba română contemporană*, București, 1974, vol. I, p. 216 sqq.

⁶ *Limba română contemporană*, București, ediția a doua, 1956 [= *Iordan, LRC*], p. 245.

⁷ Vezi, pentru limba latină, I.I. Bujor, Fr. Chiriac, *Gramatica limbii latine*, ediția a doua, București, 1971, p. 22, 50-51, 97, iar pentru limba română, *infra*, capitolele și paragrafele privitoare la cazul substantivului, comparația adjectivului și timpurile conjunctivului.

Scindarea gramaticii în *morfologie* și *sintaxă* (ca de altfel și distingerea gramaticii luate în întregime de fonetică, lexicologie etc) se explică prin necesitățile analizei științifice a fenomenului lingvistic. Ca urmare, prezentarea „izolată” a componentului morfologic al limbii române literare moderne o facem de așa natură încât acest component să poată fi utilizat cu ușurință – alături de componentul sintactic – la *sinteza* pe care specialistul trebuie să o poată realiza în etapa următoare analizei. Practic, aceasta se concretizează în indicarea – după împrejurări – la fiecare clasă de „cuvinte” și „forme” a funcției sintactice (subiect, predicat etc), a funcției de marcă (a categoriei gramaticale, a categoriei negației ori a raportului sintactic) sau a funcției exclusiv stilistice (dativul etic etc).

În altă ordine de idei, în definirea morfologiei am vorbit de **flexiunea cuvintelor**, evitând sintagmele foarte răspândite „forma cuvintelor” și „modificările formale ale cuvintelor”⁸, pentru a înlătura posibilitatea ca prin **forma cuvintelor** și **modificările formale ale cuvintelor** să se înțeleagă **orice aspect al formei cuvintelor** și **orice modificare formală a cuvintelor**. De exemplu, un cuvânt ca literarul *de* apare cu formă modificată la vorbitorii care îl pronunță *dă*, precum și la aceia care îl pronunță *di*, dar această modificare de natură fonetică nu interesează la morfologie; nu prezintă interes la morfologie nici modificări ca *pădure* - *păduros*, întrucât prin acestea se obțin cuvinte noi, acest lucru studiindu-se la lexicologie; nici chiar forme ca *lucrează* (din limba română literară modernă) - *lucră* (din unele graiuri dacoromâne) nu constituie obiectul de studiu al morfologiei limbii române literare moderne, ci al morfologiei graiurilor sau al morfologiei istorice a limbii române. Cu alte cuvinte, morfologia limbii române literare moderne se preocupă doar de *flexiunea* cuvintelor (nu și de modificările formale ale cuvintelor de natură fonetică sau lexicală), principial numai *din aspectul literar al limbii române moderne* (la graiuri sau la epocile anterioare ale limbii române literare moderne apelându-se sporadic pentru sugerarea evoluției). Adăugăm că *flexiunea cuvintelor* trebuie înțeleasă și pozitiv (în sensul că există la unele cuvinte), dar și negativ (adică alte cuvinte nu au această caracteristică); aceasta pentru că morfologia limbii române literare moderne studiază atât cuvintele flexibile (care au flexiune), cât și cuvintele neflexibile (caracterizate negativ în această privință).

În legătură cu *flexiunea cuvintelor*, care este definitorie pentru **morfologie**, mai notăm și faptul că această secțiune a gramaticii vizează aceeași realitate a limbii ca și sintaxa, lexicologia etc; numai că, în timp ce sintaxa cercetează *cuvintele* din punctul de vedere al constituirii unităților sintactice, lexicologia – din punctul de vedere al sensului lor, al originii, al diverselor modalități de formare etc, morfologia abordează

⁸ *Gramatica limbii române* publicată sub auspiciile Academiei, București, 1963 [=Gram. Acad.], vol. I, p. 11. Vezi și Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, 1986 [=Avram, Gram.], p. 9.

IBRIS | We know
BOOKS

cuvintele din punctul de vedere al flexiunii lor. Flexiunea (fie că se realizează pozitiv, fie că se realizează negativ) este în strânsă legătură cu sensul cuvintelor și cu funcțiile lor sintactice. De exemplu, în afara contextului, care precizează și sensul lexical, și funcția sintactică, o formă flexionară scrisă de tipul *copii* nu poate fi pronunțată în conformitate cu intenția celui care a scris-o, pentru că ea poate aparține unor flexiuni diferite și, deci, și unor cuvinte diferite: în *acești copii se joacă* (sensul lexical: *băieți și fete pînă la adolescență*; funcția sintactică: *subiect*) avem de-a face cu o formă flexionară oxitonă care se opune formei flexionare nominale *copil*; în *tu copii o poezie* (sensul lexical: *a transcrie*; funcția sintactică: *predicat*) avem de-a face cu o formă flexionară paroxitonă care se opune formelor flexionare verbale *copiem, copiați* etc. Pentru a indica și terminologic deosebirea morfologiei, care are ca obiect de studiu cuvintele, de alte discipline lingvistice – cum ar fi sintaxa, lexicologia etc – al căror obiect de studiu îl constituie de asemenea cuvintele, morfologia clasică operează o grupare a cuvintelor în *clase semantico-gramaticale*, numite curent *părți de vorbire*.

§3. Gramatica noastră clasică din epoca modernă* indică pentru limba română zece părți de vorbire, și anume, substantivul, articolul, adjectivul, pronumele, numeralul, verbul, adverbul, prepoziția, conjuncția și interjecția. Aceste zece

* Considerăm că *prima gramatică românească modernă de tip clasic* este *Gramatica română* publicată de H. Tiktin la Iași în 1892-1893 (pentru ediția a II-a – din 1895 – a acestei gramatici, la care vom face trimiterile, folosim sigla *Tiktin, Gram.*). Această apreciere este motivată, printre altele, și de modul rezolvării problemei de care ne ocupăm aici, și anume, gruparea cuvintelor în părți de vorbire. În această privință, chiar dacă nu a fost primul care să realizeze clasificarea avută în vedere (cele zece părți de vorbire din gramatica lui Tiktin și din aceea a zilelor noastre sînt identificate ca atare și de Samuil Micu în *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viena, 1780 – vezi ediția îngrijită de M. Zdrengea, Cluj-Napoca, 1980, p. 21 sqq.). H. Tiktin are meritul deosebit de a fi indicat caracteristicile esențiale ale fiecărei părți de vorbire într-o manieră care se înfîlnește și în *Gram. Acad.* Importanța clasificării cuvintelor făcute de H. Tiktin în cele zece părți de vorbire acceptate și astăzi poate fi relevantă, pe de o parte, prin raportarea la o lucrare valoroasă, cum este *Gramatica românească* publicată de Ion Eliad la Sibiu în 1828, unde sînt de asemenea zece părți de vorbire, dar una dintre acestea este „partiția” (vezi ediția îngrijită de Valeria Guțu Romalo, București, 1980, p. 83), iar numeralul este trecut la clasa adjectivului; pe de altă parte, importanța gramaticii lui Tiktin poate fi pusă în evidență prin raportarea la prima gramatică a limbii noastre, *Gramatica românească* a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, Brașov, 1757, unde se vorbește numai de opt părți de vorbire – *numele* (= substantivul, adjectivul, numeralul), *în loc*

de nume (= pronumele, articolul), *graiul* (= verbul), *împărtășirea* (= participiul), *înainte punerea* (= prepoziția), *spregrăirea* (= adverbul), *în mijloc aruncarea* (= interjecția) și *împreunarea* (= conjuncția; vezi ediția îngrijită de N.A. Ursu, București, 1969, p. 30 sqq.); de remarcat este și faptul că aceleași opt părți de vorbire ca la Dimitrie Eustatievici Brașoveanul apar și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea într-o lucrare de o incontestabilă valoare, cum este *Gramateca limbei române* a lui Timotei Cipariu, București, 1869, p. 169 sqq., unde doar în „note” se spune că la acestea opt „unii gramatici mai adaugă și articlii” (*ibidem*).

părți de vorbire au fost stabilite de gramatica clasică cu ajutorul criteriului *semantic, morfologic și sintactic*⁹/*funcțional*.

NOTĂ. În recenzia citată în nota 4 – în care orice cititor observă de la primele cuvinte *tonul doctoral* și *intenția de a demola* –, autoarea ne reproșează că în lista bibliografică de la sfârșitul volumului de *Morfologie* există „numeroase lacune..., fiind omise... articolele privind definiția și delimitarea contextuală a diverselor părți de vorbire” (p. 326). Trecând peste faptul că în nici o lucrare – fie ea și a recenzentei noastre (vezi nota de text din §6) – nu se epuizează bibliografia¹⁰, întrucât aceasta are legătură cu *tipul demersului* (lingvistică clasică, structurală etc), notăm că la locul din *Morfologie* vizat de recenzentă am arătat cum pot fi *justificate* cele zece părți de vorbire **clasice** cu ajutorul criteriilor care nu puteau fi altele decât tot **clasice**, și anume, criteriul semantic, criteriul morfologic și criteriul sintactic. Cît privește delimitarea contextuală a părților de vorbire, aceasta este făcută de *lingvistica structurală și descriptivistă* prin apelul la *contextul diagnostic* (pentru o privire de ansamblu în această privință, vezi TLG, p. 66 sqq., p. 126 sqq., iar pentru unele detalii, vezi Valeria Guțu Romalo, *Distribuția*, în *Elemente de lingvistică structurală*, București, 1967, p. 38 sqq., mai ales p. 44-46, unde se dau câteva informații privitoare la contextul diagnostic). În lingvistica românească s-a apelat la contextul diagnostic pentru delimitarea *unor* părți de vorbire în două maniere. I.

⁹ Vezi Al. Graur și col., *Introducere în lingvistică*, București, 1972 [=Graur, *Introd.*], p. 172 sqq.; *Gram. Acad.*, I, p. 29 sqq. În unele lucrări se neagă utilitatea criteriului semantic, apreciindu-se că „o clasificare gramaticală nu se poate funda pe criterii semantice sau logice” (Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967 [= SMLRC], p. 66).

¹⁰ Menționăm și faptul că în ultimul timp au apărut lucrări de gramatică în care nu se indică nici o bibliografie – cum este *Gramatică Stilistică Compoziție*, București, 1990, semnată de I. Coteanu [=Coteanu, *Gram. Stil. Comp.*], membru al Academiei Române –, dar avem îndoieli asupra faptului că recenzenta noastră citată mai sus îi va reproșa acest lucru autorului.

Coteanu, de exemplu, identifică patru părți de vorbire cu ajutorul *întrebărilor* (la celelalte șase părți de vorbire folosește alte criterii), la care *răspunsul* nu poate fi decât o anumită clasă de cuvinte: cu întrebările *ce este acesta sau aceasta?* și *cine este acesta sau aceasta?* recunoaștem substantivele; cu întrebările *cum este... (substantivul)?, care... (substantivul)?, cât, câtă, câți, câte... (substantivul)?* obținem adjectivele; cu întrebările „*cît, cîtă, cîți, cîte* puse unui substantiv” (sic!) identificăm numeralele; în sfârșit, „pentru a vedea dacă un cuvînt este verb, punem întrebarea: *Ce face?* la substantiv sau pronume, iar cînd nu avem această posibilitate, punem întrebarea: *Ce se întîmplă (aici, acolo etc.)?*” – vezi *Gramatica de bază a limbii române*, București, 1982 (=Coteanu, Gram.), p. 21-23. Cea de a doua manieră de stabilire a părților de vorbire prin apelul la contextul diagnostic poate fi exemplificată cu lucrarea Georgetei Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, București, 1985 (=Ciompec, Morfosint.). Contextul diagnostic pentru adverb – arată autoarea la p. 27 – îl constituie verbul, și anume, reflexivul impersonal, „care nu admite combinarea cu un nominativ subiect, cum ar fi: *se călătorește, se merge, se pleacă, se stă... se absentează...etc*”. Acest context poate fi formulat astfel:

„1) # (nu) se vb...# (nu) se călătorește bine (acolo...)

2) # ... (nu) se vb. # cînd (unde, chiar...) (nu) se călătorește

3) # (nu) se... vb. # (nu) se mai (cam, prea...) călătorește” (*idem*, p. 28).

La acestea, pentru deosebirea adverbului de gerunziu, autoarea adaugă un context suplimentar în care este admis gerunziul, dar nu și adverbul, și anume: „# ... așa (astfel) # (în care așa sau astfel sînt determinante ale elementului precedent)” – *idem*, p. 29.

Practicînd o gramatică de tip clasic, nu ne oprim în mod special la contextul diagnostic pentru gruparea cuvintelor în părți de vorbire. În treacăt, am spune, totuși, pe de o parte, că acest criteriu – aplicat la noi deocamdată numai la unele părți de vorbire – are nevoie de anumite ameliorări: se poate observa fără nici un efort că utilizarea de către I. Coteanu a aceleiași întrebări *cît, cîtă, cîți, cîte?* pe lîngă substantiv pentru a identifica și adjectivul, și numeralul nu reprezintă un criteriu convingător de distingere a adjectivului de numeral; un verb ca *se absentează*, de exemplu, recomandat de Georgeta Ciompec pentru contexte diagnostice „în care este admisă numai ocurența acestei părți de vorbire” – este vorba de adverb –, p. 26, poate apărea și într-o propoziție ca *se absentează multe ore*, fără a putea spune, însă, că *ore* este adverb. Pe de altă parte, sîntem de părere că apelul la contextul diagnostic nu anulează criteriile clasice de clasificare a cuvintelor în părți de vorbire (semantic, morfologic, sintactic), ci am putea spune că prin contextul diagnostic – a cărui esență este înrudită cu a criteriului sintactic/funcțional al gramaticii clasice – se confirmă apartenența

unui cuvînt la o parte de vorbire stabilită cu ajutorul „sensului”, al „flexiunii” și al „funcției”.

§4. Plecînd de la faptul că prin *limbă*, ca sistem de semne, se transmit *informații*, care pot fi – la unul și la același cuvînt sau la cuvinte diferite – *semantice*, *gramaticale*, *logice* și *stilistice*, înseamnă că utilizarea criteriului *semantic* pentru clasificarea cuvintelor în părți de vorbire presupune luarea în considerație a *informației semantice*. Informația *semantică* transmisă prin cuvinte înseamnă de fapt *sensul cuvintelor*, iar acesta trimite la *noțiune*, cu precizarea că în această privință nu există unitate de vederi. *Noțiunea*, ca formă logică, reprezintă reflectarea în mintea omului a esențialului și generalului din „realitate”, care reflectare este posibilă prin *cuvînt* (vezi *infra*, partea de propoziție). Referindu-se la cuvintele care reprezintă substantivul, pronumele, adjectivul, numeralul, verbul și adverbul, unii specialiști ¹¹ apreciază că dintre acestea exprimă noțiuni numai substantivul și pronumele ca „locuitor de substantiv” (*art. cit.*, p. 264); cît privește adjectivul, numeralul și verbul, acestea „exprimă note din conținutul unei noțiuni” (*ibidem*), iar adverbul „exprimă un element secundar din nota unei noțiuni” (*idem*, p. 265). Generalizînd, în această viziune clasele de cuvinte se stabilesc după cum exprimă *noțiuni* (substantivul și, ca locuitor, pronumele), *note ale noțiunii* care reflectă calitatea (adjectivul), cantitatea (numeralul) și acțiunea (verbul) sau *note ale notei noțiunii* (adverbul), la care se adaugă cuvintele relaționale (prepoziția și conjuncția) și cuvintele propoziții sau fraze (interjecția – *idem*, p. 262).

Alți specialiști apreciază că „exprimă și denumesc noțiuni” cuvintele care reprezintă substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul, adverbul și verbul, alte cuvinte (interjecția și unele onomatopee) „exprimă, dar nu denumesc emoții, senzații, manifestări de voință și zgomote” și, în sfîrșit, prepoziția, conjuncția, articolul și verbul copulativ *a fi* „exprimă raportul dintre noțiuni și fac legătura dintre cuvinte în propoziții” (*Graur, Introd.*, p. 174; vezi și TLG, p. 26-28). Potrivit acestei teorii, *sensul lexical* este un alt criteriu de clasificare a cuvintelor în părți de vorbire: „cuvintele care denumesc obiecte formează clasa substantivului; cuvintele al căror sens exprimă mișcări, stări ale obiectelor formează clasa verbului; cuvintele al căror sens exprimă o cantitate constituie clasa numeralului; cuvintele al căror sens exprimă o calitate, însușire a obiectelor, intră în clasa adjectivului etc.” (*ibidem*).

Divergențele de opinii în această privință au drept cauză, printre altele, și vastitatea realității avute în vedere (cuvintele „uzuale”, substantivele proprii, terminologia științifică și tehnică curentă, terminologiile profesionale, elementele

¹¹ G. Ivănescu, *Gramatica și logica. I. Structura gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, AUT, I, 1963, p. 259-267.

lexicale arhaice, regionale, populare, argotice etc însumează cca un milion de unități în limba română modernă), care nu se lasă redusă la câteva clase *omogene*. Altfel spus, opiniile diferite se explică prin tendința specialiștilor de a depăși inconvenientele clasificărilor existente la un moment dat, pentru a ajunge la clase cât mai exacte, idealul – neatins pînă în momentul de față – constituindu-l clasele matematic exacte. În legătură cu problema dacă *noțiunea* se exprimă sau *numai prin substantiv și, ca un înlocuitor al acestuia, prin pronume* (adjectivul, numeralul, verbul, adverbul trimițînd la note/note ale notei noțiunii), sau *și prin substantiv, și prin adjectiv, și prin pronume, și prin numeral, și prin verb, și prin adverb*, sîntem de părere că *mai convenabilă* este a doua teză, cu nuanțarea că *noțiunea* se exprimă *direct* prin *substantiv, adjectiv, numeral, verb, adverb*, iar *indirect* prin *pronume*, precum și prin *unele interjecții* (pentru detalii, vezi aceste părți de vorbire; vezi și E. Coșeriu, *Gramatica, Semantica, Universales. Estudios de linguistica funcional*, Madrid, 1978, p. 133 sqq., care grupează cuvintele în *lexematice*, dotate cu sens și lexical, și categorial (substantivele, adjectivele, verbele, adverbele), *categorematic*, cu sens numai categorial, nu și lexical (pronumele, unele adverbe) și *morfematice*, cu sens instrumental (prepozițiile, conjuncțiile, adverbele de afirmație și de negație). Aprecierea pe care am făcut-o mai sus se bazează pe faptul că *frumos*, de exemplu, **nu este o notă** din conținutul unei anumite noțiuni (adică a unui *anumit* substantiv), ci o *noțiune de sine stătătoare* (= *care place, care are valoare estetică*) ce poate intra în legătură cu o *mulțime* de substantive (**om/oraș, munte** etc *frumos*) sau de verbe (**cîntă/scrie, se poartă** etc *frumos*) – *mutatis mutandis* la fel stau lucrurile și la numerale și verbe. Admițînd că *noțiunea* se fixează (în inteligența umană) și se transmite (în dialogul interuman) prin *cuvînt* și cunoscînd că *cuvîntul*, ca termen lingvistic, acoperă realități privitoare la nivele/ranguri obiective diferite, care realități nu pot fi cuprinse într-o **singură definiție** și numite cu **un singur termen**, divizăm (pentru discuția de față; pentru alte subdiviziuni, vezi §116, *passim*) mulțimea cuvintelor în *sintetice* (cu un singur corp fonetic) și *perifrastice* (cu două sau mai multe corpuri fonetice), fiecare din aceste două categorii necesitînd definiții aparte, perifrasticele putînd fi individualizate numai prin referire la cele sintetice. Prin *cuvînt* în general, care dintr-un anumit punct de vedere se suprapune peste *cuvîntul sintetic* în special (pentru *cuvîntul perifrastic* vezi §11, *passim*), înțelegem segmentul fonic principal accentuat, izolabil prin pauze în limbajul natural și transmițînd în regulă generală o informație semantică, gramaticală (morfologică, sintactică), logică (afirmația, negația) și/sau stilistică¹²; mulțimea cuvintelor *sintetice* românești din limbajul natural poate fi grupată în funcție de informația semantică (deci ignorînd informația gramaticală, logică și stilistică) în clasele pe care le notăm mai jos. Întrucît și clasele imaginate de noi după un criteriu de

¹² Vezi în această privință și *Graur, Introd.*, p. 119-120, *TLG*, p. 226-228, *DDL*, s.v. *mot*, *MDL*, s.v. *mot*, ș.a.

bază au o omogenitate relativă, pentru sporirea omogenității apelăm la criterii secundare, circumscrise celui de bază, cu ajutorul cărora în cadrul fiecărei clase creăm un număr de subclase.

a) Cuvinte¹³ care prin ele înseși sau, altfel spus, în mod *direct* transmit în contextul dat¹⁴ informație semantică. La cuvânt, *informația semantică* sau *sensul lexical trimite la noțiune*, un cuvânt din această clasă – numit **cuvânt noțional** – putând exprima atâtea noțiuni câte sensuri lexicale are. De exemplu, cuvântul *om* poate transmite noțiunea de „ființă superioară dispunând de gândire și limbaj articulat”, de „bărbat”, de „soț” etc; cuvântul (*a*) *vedea* poate exprima noțiunea de „a percepe cu ajutorul văzului”, de „a cerceta”, de „a înțelege” etc; prin cuvântul *bun* putem indica noțiunea de „înzestrat cu calități”, de „plăcut”, de „priceput” etc. Ontologic, noțiunile reflectă „realități” diferite: *om, casă, viață* etc trimit la *numele entităților*, față de Vasile, Dolhești, Șomuz, ș.a., care sînt *nume ale numelor entităților* (vezi §20); (*a*) *vedea*, (*a*) *sta*, (*a*) *exista* etc au în vedere acțiunea, starea, existența etc considerate în desfășurare, ca procese; *bun, rău, frumos* etc vizează caracteristici ale entităților (*om bun*), sau ale „acțiunilor” (*merge frumos*); *doi, cinci, zece* etc se referă la cantități (*doi ori cinci fac zece*) ș.a.m.d.

b) La polul opus cuvintelor noționale se află **cuvintele nenoționale**, care nu transmit informație semantică (adică nu exprimă noțiuni), ci informație gramaticală sau logică (negația, afirmația). În cadrul acestei clase, putem distinge, pe de o parte, cuvintele care sînt nenoționale în toate contextele din limbajul natural (*cu, pe, că, sau* etc)¹⁵; pe de altă parte, există cuvinte care sînt nenoționale numai în anumite contexte (*lui tata, am citit, mă gândesc* etc); în sfîrșit, dacă admitem că informația transmisă prin limbă poate fi *numai* semantică, gramaticală și stilistică, atunci ceea ce arată cuvintele de tipul *acesta, acela, meu, orice* etc în contexte ca *omul acesta (acela), prietenul meu, orice problemă* etc – nefiind *noțiune* (și nici *expresivitate*) – nu poate reprezenta decît un anumit fel de *informație gramaticală*, pe care o numim convențional *de tip determinativ* („apropierea sau depărtarea de vorbitor”, „posesia”, „cunoașterea în măsură redusă” etc), diferită de informația gramaticală de tip

¹³ Avem în vedere numai cuvintele *sintetice*; pentru cuvintele *perifrastice* (compuse, locuțiuni, expresii etc), vezi *infra*, §11.

¹⁴ Dacă un „segment fonetic” (exemplu, *grație, mulțumită, lui, am* etc) poate apărea într-un tip de contexte cu sens lexical „propriu”, în alt tip de contexte cu sensul lexical „preluat” de la un alt element, iar în alt tip de contexte fără sens lexical, atunci la „segmentul fonetic” respectiv putem vorbi de *omonimie* și ca urmare acel „segment fonetic” este încadrat la clasa corespunzătoare (cuvinte noționale, cuvinte substitute sau cuvinte nenoționale).

¹⁵ Pentru unele comentarii în această privință, vezi capitolul al X-lea, în care ne referim și la „sensul” prepoziției.

categorial (caz, timp, diateză etc) și de tip raportual (inerență, coordonare, subordonare etc)¹⁶.

c) Pentru cea de a treia clasă de cuvinte după criteriul semantic utilizăm termenul de **cuvinte substitute**, întrucît toate elementele lexicale încadrate aici – *indiferent de faptul că dau sau nu și alte informații semantice, gramaticale și stilistice* – pot ține locul în *context* unor cuvinte noționale izolate sau al unor propoziții, fraze ori texte, ceea ce înseamnă că trimit la informația semantică (noțiune, la cuvînt; judecată, șir de judecăți și chiar raționament la propoziție, frază ori text) doar *indirect*, prin intermediul elementelor substituite. În cadrul acestei clase putem distinge:

α) cuvintele de tipul *el, ea, ei, dînsul* etc, care ar putea fi numite „substitute pure”, întrucît în legătură cu „realitatea” la care trimit în contextul dat nu dau decît informații categoriale (gen, număr, caz, persoană);

β) la cuvintele de tipul *acesta, acela, (al) meu, orice* etc din contexte ca **acesta vine, acela pleacă** etc (pentru un alt tip de context în care apar aceste cuvinte, vezi mai sus, punctul b), informațiilor gramaticale indicate sub α pentru „realitatea” reflectată de „elementul” substituit li se adaugă și altele, pe care le considerăm de asemenea gramaticale (vezi și nota 16), care au în vedere „distanța” față de vorbitor, „apartenența”, „cunoașterea în măsură redusă” etc;

γ) unele cuvinte substitute transmit – în afara informațiilor gramaticale de felul celor indicate sub α – și informații semantice „cantitative” sau de „ordonare” privitoare la „realitatea” avută în vedere de „elementul” substituit: *din cei cinci oameni, trei îmi sînt cunoscuți, iar al doilea mi-e prieten*;

δ) cuvintele substitute de tipul *acolo, aici, unde, cînd, cum* etc transmit – în legătură cu „realitatea” avută în vedere prin „elementul” substituit – numai informație semantică (nu și gramaticală sau stilistică) de loc, timp, mod etc;

ε) cuvintele *a face, a se întîmpla, a se petrece* pot substitui, împreună cu un pronume neutral complement și/sau subiect, ceea ce se comunică printr-o propoziție (*citește tot timpul și o face CU PLĂCERE*) sau printr-o frază: *X se plimbă, petrece, pierde vremea și asta o face ZILNIC; e frig, plouă, lapovițează și asta se întîmplă/se petrece ÎN FIECARE TOAMNĂ*;

θ) elementele lexicale de tipul *bîz, miau, zvîrr* etc – numite curent cuvinte imitative sau onomatopee – se utilizează cu predilecție în vorbirea populară și familiară, unde „țîn locul” mai ales al cuvintelor ce exprimă „acțiunea”, în sensul că

¹⁶ O altă soluție – mai puțin convenabilă – ar fi să apreciem că, în contexte de felul celor avute aici în vedere, cuvinte ca *acesta, acela, meu, orice* etc transmit o informație *diferită* și de cea semantică, și de cea gramaticală, și de cea stilistică și, în consecință, se constituie într-o clasă de sine stătătoare, alta decît a cuvintelor noționale, a cuvintelor nenotionale și a cuvintelor substitute (pentru denumirea acestui tip de *informație*, am putea apela la termenul de „sens gramatical”, dacă acesta nu ar fi sinonim cu acela de „informație gramaticală”).

într-o altă modalitate de exprimare pot fi înlocuite cu acestea; de exemplu, contextul „iar el, **zvîrr** cu o scurtătură în urma noastră...” (I. Creangă, *Opere*, ediția bibliofilă, București, 1972), poate deveni iar *el zvîrle* cu o scurtătură în urma noastră;

ξ) în sfinșit, spre deosebire de cuvintele din subclasele $\alpha - \varepsilon$ care, în calitate de substitute, trimit principial la *noțiuni* și doar uneori la *judecăți*, *șiruri de judecăți* sau chiar *raționament*, cuvintele din această subclasă, de tipul *ah*, *oh*, *vai* etc, țin întotdeauna locul unor structuri frastice, trimișând la *judecăți*, *șiruri de judecăți* sau texte: „**Ah!** *Ea spuse adevărul*” (M. Eminescu, *Poezii*, ediție bibliofilă, București, 1958, p. 45).

§5. Utilizarea criteriului morfologic – care are în vedere informația gramaticală de tip categorial – pentru gruparea cuvintelor în părți de vorbire necesită unele precizări privitoare la categoriile gramaticale existente în limba română. *Categoriile gramaticale* reprezintă niște *datum-uri* constînd în *expresia lingvistică a unor categorii logice, în sensul raporturilor stabilite de mintea omului între noțiuni, care corespund raporturilor existente în realitate între entități și caracteristicile acestora sau numai între caracteristicile entităților* (vezi și *Jordan, LRC*, p. 238). Din descrierea conceptului de *categorie gramaticală* rezultă că aceasta are un *conținut categorial*, care constă în *raportul stabilit de mintea omului între noțiuni*, și o *formă categorială*, prin care se înțelege *marca raportului respectiv*. *Conținutul categorial și forma categorială* trimit la *categoriile gramaticale* numai cînd se realizează cel puțin o „opozitie internă”, în sensul că la unul și același cuvînt sau la cuvinte diferite cu particularități semantico-gramaticale comune există cel puțin două *aspecte opozabile*: la *scaun-scaune* vorbim de categoria gramaticală a numărului, pentru că există opoziția „aspectului” de singular *scaun-ø* cu „aspectul” de plural *scaune*; la *există* admitem categoria gramaticală a diatezei fiindcă „aspectul” activ al acestui cuvînt (*ø există ø*) se opune „aspectului” pasiv al unui alt cuvînt ca *este bătut de X* și „aspectului” reflexiv de la un cuvînt ca *se spală ø*; la un cuvînt ca *om*, însă, nu putem spune că există categoria gramaticală a persoanei, deoarece acest tip de cuvînt *nu are* „aspecte” opozabile pentru persoană, ceea ce rezultă din faptul că în dialog ocupă întotdeauna poziția a III-a (= obiectul dialogului), verbul-predicat cu care contractează raportul de inerență fiind obligatoriu la persoana a III-a: se poate spune numai *omul merge*, nu și **omul mergi* sau **omul merg*. La un cuvînt ca *el*, însă, care poate substitui pe *om*, există categoria gramaticală a persoanei, întrucît *el* intră în opoziție cu *tu* și *eu*, verbul-predicat cu care acestea contractează raportul de inerență fiind la persoana a III-a și, respectiv, a II-a sau I: *el merge, tu mergi, eu merg*.

În funcție de conținutul categorial și forma categorială, categoriile gramaticale din limba română recunoscute de majoritatea specialiștilor¹⁷ sînt *genul*, *numărul*,

¹⁷ Pentru ipoteza că *genul* nu este categorie gramaticală, vezi §13; pentru ipoteza că în limba română ar trebui admisă și categoria gramaticală a determinării, vezi capitolul al IV-lea (clasa

cazul, persoana, comparația, diateza, modul și timpul. Unele dintre acestea, pe care le numim *specifice*, se întîlnesc la o singură clasă semantico-gramaticală de cuvinte, iar celelalte, pe care le numim *comune*, apar la două sau mai multe clase semantico-gramaticale de cuvinte.

§6. Admițînd că *genul* este o categorie gramaticală, notăm că aceasta are justificare prin excelență la *cuvintele noționale* care indică „numele” entităților/ numele *numelor entităților* (pentru motivele care ne determină să preferăm termenul *entitate* aceluia foarte răspîndit de *obiect*, vezi §13). La aceste cuvinte, mai bine-zis la unele dintre ele, conținutul categoriei gramaticale a genului constă în aceea că entitățile, dacă sînt animate, adică reprezintă „ființe”, sînt unele de sex bărbătesc sau masculin (*bărbat, cocoș, vulpoi* etc) și altele de sex femeiesc sau feminin (*femeie, găină, vulpe* etc), iar dacă sînt inanimate, reprezentînd „lucruri”, sînt în afara sexului sau neutre (*scaun, creion, război* etc)¹⁸. În legătură cu această grupare a cuvintelor, notăm, pe de o parte, că nu întotdeauna se poate face distincție clară între clasele indicate mai sus. Un exemplu în acest sens îl constituie plantele (*floare, copac, fag* etc): dacă apreciem că toate entitățile de natură materială se grupează doar în animate sau „ființe” și inanimate sau „lucruri”, atunci plantele, care reprezintă o formă de viață, trebuie considerate animate sau ființe, fără a putea spune, însă – în modul de gîndire cu care sîntem obișnuiți –, că unele sînt de sex bărbătesc (masculin) și altele de sex femeiesc (feminin). Pe de altă parte, între *genul natural* al entităților și *genul gramatical* al „numelor” din limba română nu există decît **unele** suprapuneri (*bărbat* este de genul masculin, *femeie* este de genul feminin, *scaun* este de genul neutru etc), fapt explicabil prin aceea că clasificarea *gramaticală* a „numelor” după *genul natural* al entităților vizează, de fapt, faze mai vechi ale limbilor, iar în română *genul gramatical* al *numelor* este moștenit din latină, cu unele evoluții pe terenul limbii noastre. Aceasta poate explica de ce sînt considerate ca aparținînd genului gramatical masculin nu numai numele ființelor de sex bărbătesc, care au, deci, și *genul natural masculin* (*bărbat, cocoș, vulpoi* etc), ci și – prin diverse asociații – unele nume de entități la care în mod firesc nu se poate vorbi de *gen natural* (*copac, fag, perete* etc), tot la fel cum fac parte din *genul gramatical feminin*, pe lîngă numele ființelor de sex femeiesc, deci cu *genul natural feminin* (*femeie, găină, vulpe* etc), și unele nume de entități la care nu există *gen natural* (*floare, prună, casă* etc). Cît privește neutrele, acestea reprezintă nume de entități neanimate (*scaun, creion, război* etc) și numai în cazuri excepționale cuvinte care trimit la ființe (*animal, mamifer, popor* etc). Notăm și faptul că un număr mai mic

articolelor), iar pentru ipoteza că ar trebui admisă și categoria gramaticală a aspectului, vezi capitolul al VIII-lea (clasa verbelor).

¹⁸ Punîndu-se semnul egalității între *genul natural* și *genul gramatical*, la un moment dat s-a vorbit la noi de *substantive de sex bărbătesc, de sex femeiesc și asexuate*.

de nume/nume ale numelor, care trimit la ființe, au două genuri, masculinul și femininul (*student/studentă, doctor/doctoriță, vulpe/vulpoi, Ion/Ioana* ș.a.); majoritatea numelor/numelor numelor, însă, au gen unic, sau masculin (*sergent, stejar, munte, Sergiu* etc), sau feminin (*santinelă, floare, vale, Maria* etc), sau neutru (*scaun, pământ, popor, Bacău* etc).

Dacă apreciem că entitățile animate – la care există gen natural ce motivează genul gramatical al numelor lor – vor fi fiind mai puține decât entitățile neanimate (la care, neexistând gen natural, nu este motivat decât genul gramatical neutru, masculinul sau femininul fiind aici analogice), atunci putem spune că la majoritatea „numelor” românești genul are caracter „formal” (vezi și §13). Privitor la marca categoriei gramaticale a genului la „nume”, subliniem că – făcând abstracție chiar și de **-uri**¹⁹ – mărci într-o anumită măsură specializate sînt numai pentru masculin și feminin, neutrul indicîndu-se printr-un „amestec” al mărcilor de masculin cu cele de feminin, că o singură marcă indică în principiu toate categoriile gramaticale ale „numelui” respectiv (adică genul, numărul și cazul; pentru „determinare”, vezi §27) și că pentru aceste categorii gramaticale de la „nume” mărcile pot fi de naturi diferite (în afara celor suprasegmentale, flective propriu-zise, care sînt **părți** de cuvînt, și **cuvinte-flectiv**). Principalele flective propriu-zise prin care se marchează (și) genul sînt desinențele, care se realizează din punct de vedere fonetic atît pozitiv, cînd vorbim de desinențe concrete (*mamă, frate, lucru* etc), cît și negativ, cînd vorbim de desinențe abstracte sau zero (*bărbat-ø, om-ø, scaun-ø* etc). La cuvintele-flectiv pentru indicarea – adesea redundantă – (și) a genului la „nume” se încadrează cele de tipul *lui, un, niște* etc în contexte ca *lui tata, un om, niște scaune* etc. Un loc aparte au segmentele fonice *-a, -le, -lui* etc (din *mama, fratele, omului* etc), care prin origine sînt cuvinte-flectiv, dar care în stadiul actual al limbii române apar ca flective propriu-zise (pentru vorbitorul nepreocupat de teoria limbii, reprezintă „părți de cuvinte”, la fel cu disinențele). Adăugăm aici și pe *u* ce precede pe *-lui* de la o formă ca *omului*, care, apărînd „în mod capricios” la nume, așa cum se întîmplă cu *-ez, -esc* la verbe, poate fi considerat sufix flexionar, pe *-iță* din *păuniță, -ica* din *Vasilica* ș.a., pe care le numim în mod convențional *flective complexe* (vezi „comentariul” din §7, *passim*), precum și pe *-a* din *cola, Toma, Dolhasca* ș.a., pe care – avînd caracteristici și de desinență, și de articol – îl numim de asemenea convențional *flectiv mixt* (vezi „comentariul” din §17, *passim*).

De la cuvintele *noționale* ce indică „nume”, categoria gramaticală a genului a fost preluată - cu unele deosebiri în privința conținutului și a formei – și de cuvintele *substitute* ale „numelor” (vezi §4, punctul *c*, subclasele α, β). Astfel, din punctul de vedere al conținutului categorial, la „nume” există genurile gramaticale masculin, feminin și neutru, corespunzînd sexului sau genului natural bărbătesc și femeiesc al animatelelor și absenței sexului la inanimate. Substitutele avute în

¹⁹ Pentru comentarii, vezi §13, *passim*.